

Саймидинов С.Б., Акпарова А.Т.

**МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮКТҮН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИН БЕКЕМДӨӨДӨ
ПАРЛАМЕНТТИН ОРДУ**

Саймидинов С.Б., Акпарова А.Т.

**РОЛЬ ПАРЛАМЕНТА В УКРЕПЛЕНИИ ПРАВОВЫХ
ОСНОВ ГОСУДАРСТВА**

S.B. Saimidinov, A.T. Akparova

**THE ROLE OF PARLIAMENT IN STRENGTHENING THE LEGAL
FOUNDATIONS OF THE STATE**

УДК: 342.52/342.53

Макалa кыргыз мамлекеттүүлүгүн бекемдөөдөгү укуктук негиздерин түптөгөн парламенттин ишмердигинин тарыхый ордуна арналган.

Негизги сөздөр: мамлекеттүүлүк, укук, парламент, тарыхый орду.

Статья посвящается исторической роли парламента в укреплении правовых основ кыргызской государственности.

Ключевые слова: государственность, право, парламент, историческое место.

The article is devoted to the historical role of parliament in strengthening the legal foundations of kyrgyz statehood.

Key words: statehood, law, parliament, historic place.

Кыргыз парламентинин өз алдынча институт катары калыптана баштаганына жетимиш жылдан бир аз ашыгыраак гана мезгил болду. Бул карт тарых үчүн азганакай гана убакыт.

Дегеле, жалпы адамзаттын өсүп-өнүгүүсүнүн өзөгү катары көрүнүп жаткан «демократия» менен «парламентаризм» түшүнүктөрү тегин жерден чыккан жок, жайдак жерге конгон жок. Байыртан эле кыргыз элинин коомдук түзүлүшүнүн кыртышында элдик демократия менен парламентаризм белгилери боло келген.

Демократиялуулуктун мааниси, баарыдан мурда, алдыдагы ар бир орчун маселеге карата коомчулук өкүлдөрүнүн ар кандай көз карашта катышканынан көрүнөт. Ал эми, азчылыктын укугун чектебеген көпчүлүктүн чын эрки менен мыйзамдуу түрдө калыс чечимге келүү – демократиянын эң башкы таянычы болгон парламентаризмге жатат.

Бийлик бутагы катары өз алдынча бөлүнүүдөгү парламенттин башкы максаты – кыргыз коомчулугунун эзелтеден келаткан демократиялуу каада-салты эбак эле электен өтүп калган эл аралык алдыңкы тажыйбаларга таянуу менен, келечекте мыйзам чыгаруу бийлигин калыптандырууда турат.

Ошондон улам, өлкөнүн күрдөөл турмушунда мамлекеттик бийликтин бир бутагы катары Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин да өз салымы, өз орду бар. Мыйзам чыгарып, анын аткарылышын көзөмөлгө алуу жана эл атынан өкүлчүлүк кылуу - парламенттин башкы милдети.

Жогорку Кеңеш өлкөдөгү олуттуу окуяларга калыс баасын берип, кечиктирилгис чараларды кабыл алып, саясий жана социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү, өлкөдө түзүлүп жаткан курч кырдаалдарды турукташтыруу максатында мамлекеттин мыйзамдык базасын чыңдоого тийиш. Анткени, мыйзам чыгаруу озуйпасы ага гана таандык ыйгарым укук болуп саналат.

Салттуу парламенттин түптөлүү мекени Европа чөлкөмү болуп эсептелгендигине карабастан, элдин өкүлчүлүк органы алгачкы коомдук түзүлүштүн тушунда эле жашап туруу менен, алгачкы коом адамдары өз өкүлдөрүнөн турган аксакалдар кеңеши, элдик жыйын, курултай түрүндө жалпы коомчулуктун, өз уруусунун же уругунун негизги маселелерин жармакташ чечип келишкен.

Мына ошол байыртадан башат алган парламентаризмдин өнүгүшү Греция менен Римде уланып, тарыхый, экономикалык, социалдык жана маданий шарттарга байланыштуу дүйнөлүк тарыхта алгачкы ирет монархия ордуна жаңы мамлекеттик түзүлүш – республика пайда болгон.

Ошентип, байыркы Греция менен Римде элдик жыйындардын ролу өтө жогору болгон. Алар өзүнө баш ийип, өзүнүн алдында жоопкерчиликтүү болгон аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот органдарын түзүшкөн. Афинада «Беш жүздүктүн кеңеши», ал эми Рим республикасында «Сенаттар» мыйзам чыгаруу органынын милдетин аткарып, кийинчерээк саясий майдандан суруп чыгарылган. XIII кылымда парламент идеясы Англияда кайрадан жаралуу менен, классикалык тариз күтүп отурат.

Ушул тапта өз парламенти болбогон бир дагы өлкө жок. Бирок, айрым бир өлкөлөрдө ал өзүнүн түзүлүшү, ыйгарым укуктары же аталышы жагынан классикалык үлгүдөгү парламенттерден кыйла айырмаланып тургандыгына карабастан, аткаруучу иш-милдеттери негизинен бир эле. Парламент конституциялык түзүлүштүн негизги таянычы болуп саналат. Демек, парламентаризмди элге кыйла жакын башкаруу таризин жармакташ издөөнүн өнөлгөлүү өнүмү катары эсептесек эч жаңылышпайбыз.

Өткөн тарыхыбызга кайрыла турган болсок, дүйнөнүн башка элдери сыяктуу эле кыргыз коомчулугунда да парламентаризм башаттары байыртан

эле жашап, курултайлар менен элдик жыйындар чоң мааниге ээ болуп келген. Адатта, андай жыйындар жылына бир жолу өткөрүлүп, жалпы калк турмушуна тиешелүү маселелер талкууланып турган.

Мунун баары, курултай байыркы кыргыз элинин турмушунда коомдук жана согуштук демократиянын түзүлүштөрү катары кызмат өтөгөндүгүн тастыктап турат. Ошондуктан, «Курултай», «Элдик жыйын». «Аксакалдар кеңеши» сыяктуу түшүнүктөр элдик башкаруунун негизи катары анын каадалсалтында азыркы мезгилге чейин сакталып келет.

Түрк элдеринин түпкү теги - байыркы «төбөсү бийик калпакчан көчмөн сактар» азыркы Борбордук Азия чөлкөмүндө жашаган. Андан кийин көчмөн түрк уруулар бирикмеси - хуннулар өз жайытын Европага чейин кеңейтип, тарыхта «гунндар» деген ат менен калды. Анын курамына кирген кыргыздар тууралуу алгачкы маалымат (б.з.ч. 201-жылга таандык) байыркы Кытай булагында («Тан-Шу» - Тан сөөлөтүнүн баяны) айтылат. Окумуштуулардын пикирине караганда, бул мезгилдеги уруулар бирикмесинде көчмөн духка таянган аскердик демократия катары өкүм сүргөн.

Ал эми IX-X кылымдарда кыргыздар ордосу Эне-Сай дарыясынын жана Миң-Суу өрөөнүнүн чөлкөмүндө күчтүү кагандыкты түзгөн. Аны улуу орус окумуштуусу Бартольд «Улуу кыргыз державасы» – деп атаган. Башында Барсбек ажо турган. Бул мезгилде уруу башчыларынан турган Аксакалдар кеңеши каган алдындагы кеп-кеңеш берүүчү органдын милдетин аткарган.

Кыргыздардын Россия курамына кириши менен, орус мыйзамдары киргизилип, калк арасында таркатыла баштады, жаңы административдик-аймактык бөлүнүү орнотулган. Бирок, Падышалык Россия 1906-жылы өзүнүн алгачкы парламенти болгон Мамлекеттик Думаны түзүп, колониялык аймактардагы элдерди мамлекеттик башкарууга азыноолак тартууга аракет кылганы менен, кыргыздар ал мезгилдеги парламент ишине аралашып, ар кандай мамлекеттик маанидеги чечимдерди кабыл алууга түздөн-түз катыша алган эмес. Алгач ирет Мамлекеттик Думанын IV чакырылышына өз өкүлүн - Кыдыр-аке Байсары уулун депутат кылып шайлоо менен гана чектелип калган.

Совет доорундагы парламент октябрь ыңкылабынан соң, парламенттин милдетин мамлекеттик бийликтин курамында жумушчу-дыйкандар депутаттарынын кеңеши аткара баштады. Бирок, парламент сырткы белгилерин сактап калганы менен, андай советтер мыйзам чыгаруу органына айлана алган жок.

Адегенде, 1924-жылдын 21-октябрында Кыргыз Автономиялуу облусунун бардык бийлик бутактарынын милдетин аралаш аткарган Революциялык комитет (Ревком) түзүлүп, анын башында Иманалы Айдарбеков турду. Ал эми Борбордук аткаруу комитети (БАК) 1925-жылдын 27-мартында түзүлүп, анын төрагалыгына Абдыкадыр Орозбеков шайланган.

Борбордун аткаруу комитетинин сессиялары жана анын Президиуму республика аймагындагы бардык органдары үчүн аткарууга милдеттүү күчкө ээ болгон токтомдор менен резолюцияларды кабыл алган. Ал эми мыйзамдарды кабыл алуу андан жогору турган органдардын гана ыйгарым укуктарына кирген.

1936-жылы Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы статусуна ээ болгон кыргыз парламентинин милдетин 1937-жылы кабыл алынган Конституцияга ылайык, 1938-жылдын 18-июлунан тарта иштей баштаган, тикелей шайланган бир палаталуу Кыргыз ССР Жогорку Совети 1994-жылга чейин аткарып келди. Анын алгачкы төрагалыгына мурдагы жумушчу Асаналы Толубаев шайланган.

Өткөөл мезгил: «Легендарлуу парламент» эл эсинде «Легендарлуу парламент» деген ат менен калган Кыргыз ССР Жогорку Советинин акыркы 12 чакырылышы 1990-жылы шайланган. Ал кийин «Жогорку Кеңеш» деген аталыш менен иштей баштады. Бирок, сырткы сыпаты азыноолак өзгөрүлгөндүгүнө карабастан, анын ички ишмердүүлүк табияты анчалык деле өзгөргөн жок.

Жогорку Совет же Жогорку Кеңеш жыйындары жылына эки жолудан кем эмес өткөрүлүп турган сессиялык негизде иштеген. Сессиялар аралыгында анын иш милдетин Жогорку Советтин Президиуму аткарган. Парламент курамы тикелей шайланган 350 депутаттан турган.

СССРдин кулашы менен кошо мамлекеттин эски саясий түзүлүшү да кыйрады. КПСС жоюлуп, өлкөбүздөгү жогорку бийлик Жогорку Советтин колуна өттү. Ошентип, Кыргызстан эгемен мамлекет куруу багытына түшүү менен, көз карандысыздыктын алгачкы кадамдарын парламенттик башкаруу таризинде иштей баштады.

Мына ошол өткөөл мезгил аралыгында буйрукчул бийликтин кулашына кыйла кызмат өтөгөн «Легендарлуу парламенттин» тушунда эгемен Кыргызстандын көз карандысыздыгынын жана анын демократиялык түзүлүшүнүн саясий, укуктук жана экономикалык негиздерин түзгөн бир катар орчундуу укук ченемдик актылар кабыл алынды.

«Легендарлуу парламент» тарабынан Эгемендик жөнүндө декларация (1991-жыл), Көз карандысыздык жөнүндө декларация (1991-жыл) кабыл алынды, Кыргызстандын тунгуч президенти шайланды (1991-жыл), ошондой эле, эгемендүү Кыргыз Республикасынын алгачкы Конституциясы кабыл алынды (1993-жыл). Андан сырткары, өлкөнүн улуттук Желеги, Герби, Гимни бекитилди жана анын улуттук акчасы - сом киргизилди. Бир сөз менен айтканда, арымдуу иштерди аркалап, байымдуу жыйынтыктарга жетише алды.

Тилекке каршы, мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы айыгышкан тирешүүлөр «Легендарлуу парламенттин» мөөнөтүнөн мурда таркатылышына алып келди. Кантсе да, бул чакырылыштагы парламент өзүнүн улутман унгусу,

атуулдук аракетин, жаңычыл кадамы чыныгы профессионалдык парламенттин калыптануусуна жол чаап бергендиги менен тарыхта калды.

Жогорку Кеңеш: анын чакырылыштары КР Конституциясына ылайык, 1995-2000-жылдар аралыгында Кыргызстанда курамы бир мандаттуу, мажоритардык тутумунун негизинде шайланган депутаттардан турган эки палаталуу - Мыйзам чыгаруу жыйынынан жана Эл өкүлдөр жыйынынан турган Жогорку Кеңештин алгачкы чакырылышы иштеп турду.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 54-беренесине ылайык, Жогорку Кеңеш өлкөнүн мыйзам чыгаруу бийлигин жүргүзүүчү, ошондой эле көзөмөл иш милдетин аткаруучу жогорку өкүлчүлүк органы болуп саналган. Жогорку Кеңештин курамдык саны 105 депутаттан туруп, алардын ыйгарым укуктарынын мөөнөтү 5 жылга белгиленген.

Туруктуу жана кесипкөйлүк негизде иштеген Мыйзам чыгаруу жыйынынын курамына 35 депутат кирген. Ал эми сессиялык негизде иш жүргүзгөн Эл өкүлдөр жыйынынын курамы 70 депутаттан турган. Эки палатанын тең депутаттары жалпыга бирдей шайлоо укуктарынын негизинде шайланып, бирдей укуктарга ээ болгон эле. Эки палаталуу кыргыз парламентинин дүйнөнүн башка парламенттеринен айырмасы да мына ушунда турат.

2000-2005-жылдар аралыгында Кыргызстанда парламенттин экинчи чакырылышы иш жүргүздү. Анын курамы да 105 депутаттан турган. 1998-жылдагы үчүнчү конституциялык реформалардын жүрүшүндө өлкөдөгү шайлоо тутуму өзгөртүлдү, ошондой эле Жогорку Кеңеш палаталарынын сандык курамы да кайра каралган. Эми Мыйзам чыгаруу жыйыны 60 депутаттан туруп, анын ичинен 15 депутаты партиялык тизме боюнча шайланган болчу. Эл өкүлдөр жыйыны болсо 45 депутаттан турган.

Ал эми 2003-жылы өлкөдө кайрадан конституциялык реформа жүргүзүлүп, 2005-жылдан тарта кайрадан бир палаталуу парламенттин түзүлө тургандыгы белгиленген. Ошентип, 2007-жылдын октябрына чейин үчүнчү чакырылыштагы парламент иштеди.

2005-жылдын 24-мартындагы окуядан кийин, коомчулук арасында жаңы конституциялык реформа жүргүзүү зарылчылыгы пайда болду.

Сунуш кылынган долбоор боюнча партиялык тизме менен шайланган келерки парламенттин курамдык саны 90 депутатка чейин жетүүгө тийиш эле. Бул долбоорго ылайык, Жогорку Кеңешке шайланган саясий партиялар өкмөттү түзүүгө укук алды. Дал ушундай бир катар жаңы ыйгарым укуктар аркылуу кыргыз парламентаризми сапаттык жактан жаңы деңгээлге көтөрүлүү менен, алдыга карай кадам жасалды десек болот.

Ошентип, 2007-жылдын 21-декабрында өткөн шайлоонун жыйынтыгында өлкө тарыхында алгачкы жолу толугу менен үч саясий партиянын: «Ак

Жол» элдик партиясынан 71 өкүлүнөн, «Кыргызстан социал-демократиялык партиясынан 11 өкүлүнөн жана «Кыргызстан коммунисттер» партиясынан 8 өкүлүнөн турган IV чакырылыштагы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши шайланып келип, өзүнүн ыйгарым укугун аткарууга киришкен эле. Бул дагы кыргыз парламентинин тарыхый таржымалында өз ордун табар орчун окуялардын бири болуп калды.

Саясий партиялардын депутаттык фракциялары бир партияга таандык депутаттардан түзүлгөн бирикме болуп саналат. Анда бирдей саясий программаны жетечиликке алган, бирдей идеологияны туткан жана башка бирдей мүдөөлөрдү көздөгөн депутаттар биригишкен. Фракция мүчөлөрү парламентте каралуучу маселелерди жармакташ талкуулоо аркылуу фракциянын жалпы көз карашын иштеп чыгышат.

Ал эми Жогорку Кеңеш түзүмүндөгү парламенттик комитеттер менен убактылуу комиссиялар мыйзам чыгаруу жүрүмүн, парламент кабыл алган мыйзамдар менен чечимдердин аткарылышына көзөмөлдөөчү иш милдеттерди камсыз кылууга багытталган конституциялык түзүмдөр болуп саналат.

2010-жылдын 7-апрель окуясынан кийин Кыргызстанда мамлекеттик бийлик алмашты. Аны менен кошо, Кыргызстандагы коомдук-саясий жагдай да кескин өзгөрүүгө тушуккан эле. Ошондон улам, өлкөдө түзүлгөн кыйчалыш кырдаалды мыйзам алкагына кайырып келип, бардык деңгээлдеги саясий жана коомдук мамилелерди мыйзам жолуна салуу аракети көрүлө баштаган.

2010-жылдын 27-июнунда кабыл алынган жаңы Баш мыйзам жоболоруна ылайык, Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын кыйла кеңейтүү менен бирге, анын жоопкерчилиги да ошончолук артты. Ошентип, V чакырылыштагы Жогорку Кеңештин шайланышы менен, Кыргызстандын соңку тарыхында жаны барак ачылды.

Коомдук-саясий абал кескин өзгөрдү. Конституциянын жоболоруна ылайык, жалпы эл тарабынан шайланган Кыргызстан парламенттик-президенттик башкаруу таризиндеги өлкө болуп калды.

Шайлоо жыйынтыгында 5 саясий партия жеңип чыгып, алардын ортосунда парламенттеги 120 депутаттык орун төмөнкүдөй бөлүштүрүлдү: «Ата Журт» партиясы - 28 мандат, «Кыргызстан социал-демократиялык партиясы» - 26 мандат, «Ар-Намыс» партиясы - 25 мандат, «Республика» партиясы - 23 мандат, «Ата Мекен» партиясы - 18 мандат.

Негизинен парламенттик шайлоо таза, калыс өтүп, Жогорку Кеңешке элдин ишенимине көбүрөөк ээ болгон партиялар келди. Депутаттык курамда парламенттик тажрыйбасы жана жаш курагы боюнча ар кандай муундардын жандуу байланышы түзүлгөн.

2010 - жылдын 10-ноябрында Жогорку Кеңеш өзүнүн эң алгачкы жыйынын өткөрүп, өз ыйгарым укуктарын аткарууга киришкен. Уюштуруу жана

парламенттик көпчүлүк коалициясын түзүү иштери бир топ колду кармап койду. Ошого карабастан, парламенттик көпчүлүк коалициясы түзүлдү, коалициялык өкмөт курамы бекитилди.

Жогорку Кеңештин парламенттик көпчүлүк коалициясына 3 депутаттык фракция кирди – «Кыргызстан социал-демократиялык партиясы», «Республика», «Ата Журт» фракцияларынан турду. Ал эми «Ар-Намыс», «Ата Мекен» фракциялары оппозицияда калды.

Андан сырткары, Жогорку Кеңеште 16 тармактык комитет иштеп турду. Анын экөө оппозициялык партияларга таандык болгон.

Жогорку Кеңеш 2011-жылдын өлкө Президентин шайлоо менен Жогорку Кеңеште жаңы парламенттик көпчүлүк коалициясы түзүлүп, Өкмөттүн жаңы курамы бекитилди. Ошентип Кыргызстан коомдук-саясий өнүгүүнүн дагы бир жаңы баскычына көтөрүлдү.

2015-жылы 4-октябрда парламентке кайрадан жаңы шайлоо болуп өттү. Борбордук шайлоо комитети 15-октябрда Жогорку Кеңешке шайлоонун жыйынтыгын расмий жарыялады БШКнын билдирүүсү боюнча: «Кыргызстан социал-демократиялык партия» – 27,56% добушка ээ болуп, 38 мандат алышты. «Республика-Ата Журт» – 20,26% добушка ээ болуп, 28 мандат алышты. «Кыргызстан» – 13,07% добушка ээ болуп, 18 мандат алышты. «Өнүгүү-Прогресс» – 9,39% добушка ээ болуп, 13 мандат алышты. «Бир Бол» – 8,59% добушка ээ болуп, 12 мандат, ал эми «Ата Мекен» партиясы – 7,08% добушка ээ болуп, 11 мандат алышты.

БШКнын төрагасы Туйгунаалы Абдраимов Жогорку Кеңешке шайлоого катышкан 14 саясий партиялардын ичинен 6 партия өткүндүгүн белгиледи.

Жогорку Кеңештин 6-чакырылышында расмий турдө Кыргыз Республикасынын коргоо министрлигинин оркестринин коштоосу менен ачылды. Парламенттин жаңы спикери Жогорку Кеңештин 5-чакырылышы абдан жакшы иштегендигинин айтты: 2017-жылга чейинки улуттук стратегиянын өнүгүшүнүн иштелип чыккандыгын, коррупцияга каршы кызмат түзүлгөндүгүн, Кыргызстандын бажы бирлигине кирүү үчүн мыйзам долбоорун кабыл алышты жана сот реформасын өткөрүү үчүн биринчи кадам жасалгандыгын айтып өттү. Беш жылдын ичинде миңден ашык мыйзам долбоорлору кабыл алынгандыгын белгиледи.

Жалпы коомчулуктун, эксперттердин жана чет элдик көз каранды эмес байкоочулардын маалыматтарына караганда бул шайлоо өтө таза өткөн. Биометрикалык паспорттун шайлоо тутумуна кириши жумурай журт үчүн жаңылык болду. Бул жаңылык биздин өлкөгө мамлекет башчысына жана өкмөттүн ишмерлигине чоң аброй алып келди.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз парламентинин жетимиш жылдан ашуун калыптануу таржымалына, анын жогорудагыдай өлкө турмушу үчүн

өтө маанилүү болгон жагдайларына учкай болсо да кайрылып жатканыбыздын жөнү бар. Анткени, КР Конституциясынын 1-беренесинде «Кыргызстандын эли – эгемендиктин ээси, Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин жалгыз бир булагы» деп бекеринен белгиленип жаткан жери жок. Башмыйзам жобосуна ылайык, Президент менен КРнын Жогорку Кеңеши гана элдин атынан чыгууга укуктуу.

Кыргызстанда саясий күчтөрдүн, бийлик бутактарынын тең салмактуулугу сакталганда гана, эл эркин чечүүчү мааниге ээ болот. Ошондо гана карапайым калктын калың катмары өлкөбүздүн коомдук, саясий, социалдык жана экономикалык турмушуна түздөн-түз катыша алат. Кыргызстандын эгемендүүлүгүнүн эң башкы мааниси дагы так ушунда турат.

Мамлекеттик түзүлүштүн ийкемдүү үлгүсүн издөө, мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийликтерин калыптандырууда башкаларды азын-оолак тууроо, анан өз алдынча дүйнөлүк жана күндөлүк тажырыйбадан үйрөнүү жолу артта калды. Топтолгон иш-тажырыйба көрсөткөндөй, азыр калкыбыздын кылым карытып келаткан тарыхый-маданий калыптануу шартына тура келчү, үйрөнүп жактан чыгыбыз. Анткени, демократиялуу ачык коомдун мыйзам негиздерин түзүү биздин мамлекеттик түзүлүштүн эң башкы багыттарынын бири болуп саналат.

Өткөн 70 жылдан ашуун мезгил аралыгында, кыргыз парламенти ар кандай аталганына карабастан, аны Иманалы Айдарбеков, Абдыкадыр Орозбеков, Асаналы Толубаев, Молдогазы Токобаев, Төрөбай Кулатов, Султан Ибраимов, Арстанбек Дүйшеев, Темирбек Кошоев, Таштанбек Акматов, Абдыганы Эркебаев, Усуп Султанов, Адахан Мадумаров, Айтибай Тагаев, Зайнидин Курманов, Ахматбек Келдибеков жетектеп келди. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши азыркы төрагасы – Асылбек Жээнбеков.

Адабияттар:

1. Арабаев А.А. Парламентаризм в Кыргызстане: Особенности становления / А.А. Арабаев // Право и государство. 2006. № 7. - С. 108118.
2. Богданова Н.А. Парламентское право в системе конституционного права//Парламентские процедуры: проблемы России и зарубежный опыт. - М., 2003. - С.29-30.
3. Булаков О.Н. Парламентаризм как система осуществления государственной власти // Государственная власть и местное самоуправление. - М.: Юрист, 2005. - № 5. - С. 12-16.
4. Горылев А.И. Правовая природа современного парламентаризма. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2002. Выпуск 1(5).
5. Котелевская И. В. Современный парламентаризм / И.В. Котелевская//Государство и право. 1997. № 3. - С. 5-13.
6. Котляревский С.А. Сущность парламентаризма // С.А. Котляревский // Новое время. 1994. - № 14. - С. 58-66.
7. Керимов А.А. Парламентаризм в современной России: особенности становления и развития: автореф. дис. канд. политических наук. - Екатеринбург, 2006. - С.25.
8. Марышев А. А. Парламентская республика в Киргизии: пример для подражания или откат назад? / А.А. Марышев

- шев // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. - 2010. - № 8. - С. 190-193.
9. Романов Р.М. Истоки парламентаризма. - М.: Современная экономика и право, 1997.
10. Современный парламент: теория, мировой опыт, российская практика / под общ. ред. О.Н. Булгакова. М.: Эксмо, 2005. - С. 405.
11. Страшун Б.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Тома 1-2. Часть общая. 3-е изд. - М.: БЕК, 2000.
12. Конституция. - Третье издание. - М.: Бек, 2000. 266 с. Киргизии от 27 июля 2010 года. Электронный ресурс. URL: <http://www.rb.ru/inform/142807.html>.

Рецензент: кандидат юридических наук, и.о. профессора Тайлакова С.Дж.
